

Historicko-politická úvaha o pohyboch v priestore bývalého ZSSR

Florentína Prôčková

ZSSR sa rozpadol iba pred nedávnom. Naraz a neočakávane pre väčšinu jeho obyvateľstva, v ktorom doposiaľ nezakotvil pocit zavŕšenosti a nezvratnosti rozpadu ani prirodzeného chodu a stálosti terajších štátnych útvarov a hraníc. Postsovietsky priestor zostáva neustáleným. Skoro v každej republike existujú separatistické hnutia či samovyhlásené nezákonné štáty a zároveň sú vyzdvihované rôzne integračné myšlienky a iniciatívy. Perspektíva, že priestor získa stabilnú formu, je vzdialená. Len ťažko si možno predstaviť, že o dvadsať rokov sa v ňom budú združovať tie isté štáty, čo dnes.

Politická vratkosť postsovietskeho priestoru a neurčitost myšlienok a pocitov vznikajúcich v súvislosti s jeho osudom sú dve stránky jednej mince. V rokoch 1989–1991 dominovali antisovietske nálady. Stránky novín zaplňali rôzne antiimperálne myšlienky a frázy, pričom sa nad ich nezosúladenosťou a nelogickosťou nik nezamýšľal. Myšlienka suverenity republik pokojne spolunažívala s ideou práva etník na vlastnú územnú nezávislosť. Dudajeva vnímali ako vodcu čečenskej revolúcie a hrdinu národnooslobodzovacieho hnutia. Požiadavka oslabenia, ba až likvidácie centra stála v kontrapunkte s naliehaním, aby to isté centrum odňalo Azerbajdžanu Karabach a zo svojej moci ho odovzdalo Arménsku. V Rusku i vo všetkých republikách sa vyratúvali rozpočty s presnosťou na rubel, koľko ten či onen stráca preto, že zostáva súčasťou Ruska, ako jedna strana vykorisťuje druhú, ako dobre by sa im žilo samotným. Sila antizväzových nálad umožňovala nevnímať si protirečivosť a neserióznosť podobných projektov a koncepcií.

V histórii sa stáva, že sa určitá tendencia postupom času zmení vo vlastný protiklad. Keď po rozpade ZSSR lepší život nenastal, začali sa nálady meniť a s nimi sa objavili projekty nových zjednotení, takisto podporované argumentmi a štatistickými rozpočtami (opäť s presnosťou na rubel), poukazujúcimi, ako všetci strácajú v dôsledku dezintegrácie. Módnou sa stala geopolitika a rôzne civilizačné koncepcie povolane dokázať, že Rusku v jeho podstate a vďaka jeho histórii je súdené byť a zostať jadrom, stredom čohosi veľkého. O SNŠ sa začalo hovoriť ako o sfére osobitných záujmov Ruska a priblíženie sa NATO k jeho hraniciam sa stalo hlavnou hrozbou jeho bezpečnosti. V tej dobe bol Dudajev vyhlásený za vodcu zločineckej bandy separatistov.

Ak vezmeme do úvahy snahu politikov zmocniť sa a využiť kolísavú protirečivosť nálad vo vlastnom záujme, možno v postsovietskom priestore očakávať najrôznejšie udalosti – od vojen Ruska so susedmi až po vznik konfederácie. Hranice možností sú vytvárané základnými ustálenými charakteristikami priestoru, ich zmeny sú málo pravdepodobné.

Základným a podstatným kritériom je fakt, že postsovietsky priestor je bývalým sovietskym priestorom, ktorý je zase bývalým imperiálnym priestorom ruského impéria, rozširujúceho sa v minulom storočí na úkor slabších susedov. Je to jediné objektívne kritérium, pretože každé ďalšie nemožno použiť zároveň k lamaistickému Buriatsku a vzdialenému mu protestantskému Estónsku, či šiítskému Azerbajdžanu.

Termín impérium sa používa vo vzťahu k najrozmanitejším štátnym celkom a každý z nich je unikátnym vtvorom. Spoločným a všeobecným je iba fakt násilného zjednotenia

rôznych národov a etník v jednom celku, ale Osmanská ríša nemala mnoho spoločného s britským impériom, či s Rakúsko-Uhorskom. Nie v každom impériu boli sociálna úroveň a životné podmienky dominujúceho národa vyššie ako iných, podmanených národov.

Aj ruské impérium charakterizovalo množstvo unikátnych čŕt. Bolo výtvorom kompaktným, zjednocujúcim teritóriá nie za oceánmi a v rôznych častiach sveta, ako to bolo typické pre koloniálne impériá západoeurópskych veľmocí. Naopak, v bezprostrednom kontakte so štátnym jadrom vlastného Ruska susedili jeho okrajové, mimoriadne pestré hraničné oblasti, osídlené množstvom národov. Pričom jadro bolo dostatočne „ťažké“, pretože v ňom Rusi tvorili okolo polovice obyvateľstva a ruské oblasti viac ako polovicu územia. Organizácia, ktorú od ruského impéria zdedil ZSSR, zotráva aj v súčasnosti. Priestor ešte stále všetci vnímajú ako jeden celok, a to objektívne, lebo on sám sa takým prezentuje.

Nateraz je v Rusku rozšírené porovnávanie postsovietskeho sveta so západnou Európou. Neberie sa však do úvahy principiálna rôznosť ich organizácie. Integrácia západnej Európy nie je integráciou okolo mohutného národného centra, ktoré by bolo navyiac centrom bývalého impéria. Je to integrácia relatívne rovnocenných partnerov, v ktorej si malé krajiny hľadajú svoje miesto bez väčších obáv z podriadenia alebo pohltienia. Zároveň je integráciou krajín navzájom si neporovnateľne bližších svojou kultúrou a históriou.

Integrácia západoeurópskeho typu v rámci postsovietskeho priestoru nevyhnutne narazí na problém reálnej rovnováhy postsovietskych krajín. Situácia vo vnútri zväzku, v ktorom by malo po jednom hlase Rusko aj Lotyšsko, Ukrajina aj Tatarstan, by bola očividne nestabilná. Neustále by narážala na dedičstvo minulosti, na staré zlovyky, ktorých podstata je v osobitosti jeho vývoja a v pomere síl v ňom. Predpokladá zvyk k dominancii zo strany Ruska, strach ostatných republík pred bývalým pánom, ktorý zostáva silným susedom. Na druhej strane ale aj vyostrená samolúboosť bývalých podriadených, ktorí sa ešte nie úplne zbavili vlastného komplexu podriadenosti – to sú pocity vyplývajúce z existujúcej reality. Práve uvedené momenty robia integráciu postsovietskeho priestoru podľa západoeurópskeho typu prakticky nemožnou. Neexistujú žiadne predpoklady na vytvorenie nových pevných prepojení, či integrujúcich sa regiónov a spoločenstiev medzi napríklad pribaltskou a stredoázijskou oblasťou či Kaukazom. Existujú však už zväzky mimo Ruska, objektívne zamieňajúce spojenia s ním a dezintegrojúce postsovietsky priestor. Hoci konflikty v rámci týchto potenciálnych spoločenstiev môžu opätovne umocňovať závislosť jednotlivých strán od Ruska a spĺňať integračnú úlohu v rusocentrickej integrácii.

Rovnako problém dezintegrácie Ruska je iba rozbiehaním sa od Ruska, nie delením. Ostatné republiky nemajú čo deliť, respektíve ich nič nespája. Keďže postsovietsky priestor existuje ako určité objektívne spoločenstvo a v svojej podstate zostáva bývalým ruským imperiálnym priestorom, je jeho prirodzeným centrom Moskva. A všetky procesy v jeho rámci sú buď procesmi zbierania, podchyťovania krajín či území Moskvou a Ruskom, alebo rozbiehania sa od nich. Ostáva otázne, ktoré budú v bližšej, či vzdialenejšej budúcnosti dominovať.

Proces rozpadu ZSSR začal už dlho pred samotným vytvorením ZSSR, čo je na prvý pohľad paradoxné. Presný dátum sa určiť nedá, tak ako sa nedá určiť začiatok procesu starnutia človeka. Ale pozorovať ho možno už od čias vlády Alexandra II., hoci impérium v tom čase ešte kvantitatívne narastalo. Charakterizovali ho prvky, ktoré vedú k rozpadu každého impéria – nezvratná demokratizácia spoločenského života a kultúry, vedúce ku konsolidácii národov a k oslobodzovacím hnutiam a zmierňujúce kultúrny a mocenský rozdiel medzi národmi vytvárajúcimi impérium a porobenými národmi; ďalej vytvorenie literárnych jazykov; rozšírenie gramotnosti; vznik národných inteligencií a národných elít súčasného typu; rozvoj národných kultúr a sebavedomia. Uvedené prirodzené a nezvratné procesy sa v mnohorakosti foriem a rytmov veľmi podobali na analogické procesy v iných impériách.

K rozpadu ruského impéria viedli v podmienkach demokratizácie začínajúce autonomistické a separatistické hnutia, práve tak ako podčiarkovanie národnoruského charakteru

monarchie, či rast ruského nacionalizmu. Ruský nacionalizmus zohral v procese rozpadu impéria úlohu analogickú úlohu pangermanizmu v Rakúsko-Uhorsku, či turkizmu v Osmanskej ríši. Vytvorenie vrstvy impéria oddaných domorodých úradníkov, dôstojníkov a inteligencie, nevyhnutne potrebných pre spravovanie okrajových oblastí, objektívne predznamenovalo zrod vodcov separatisticko-nacionalistických hnutí, tak ako sa to realizovalo aj v britskom a francúzskom impériu.

K vojne v roku 1914 a neskôr k revolúcii dospelo ruské impérium s už badateľne slabším základom, než aký malo v 19. storočí, s očividnou pripravenosťou na oddelenie sa zo strany Fínska a Poľska. Jasne sa črtala postupná zmena v pomere síl medzi centrom a perifériou a narastajúce ťažkosti centra pri kontrole nad perifériou. Prvá svetová a po nej občianska vojna poslúžili ako mohutný katalyzátor separatistických procesov, povzbudili okrajových nacionalistov na využitie priaznivého momentu na vyhlásenie nezávislosti. Rozpadu napomohli aj represálie, ktoré zrodili hrdinov, symbolov národného odporu.

Napriek tomu víťazstvo bolševikov v Rusku vzkriesilo jednotu imperiálneho priestoru. Odčlenili sa iba Poľsko a Fínsko a na dvadsať rokov pribaltské krajiny. Neznamenalo to však, že sa sovietskej moci podarilo proces dezintegrácie zastaviť. V porovnaní s osudmi Rakúsko-Uhorska či tureckého impéria sa čas života ruského imperiálneho priestoru predĺžil približne o 70 rokov. Ale toto porovnanie nie je plne korektné, lebo prvé dve boli síce bezpochyby starnúcimi, rozpadávajúcimi sa výtormi, ale neumreli na starobu. Boli rozbité víťaznými veľmocami 1. svetovej vojny.

V porovnaní s impériami víťazných veľmocí vo svetových vojnách 20. storočia, ktoré sa rozpadli tak povediac samé od seba, bez mohutných úderov zvonku, sa rozdiel v polčase rozpadu nejaví taký veľký. Navyše v ruskom impériu boli vzťahy medzi centrom a inonárodnými perifériami pevnejšie organizované. Kontrola z Moskvy bola ľahšia, ako napríklad z Londýna pre Angličanov kontrola prevyšujúceho ich početnosťou obyvateľstva Indov, Afričanov a pod.

Bolševikom sa podarilo prekonať obdobie krízy postupne starnúceho organizmu radikálnou zmenou formy existencie. Ale tento organizmus zostal tým istým a v jeho rámci pokračovali predchádzajúce procesy starnutia a rozpadu. Reintegrácia sa bolševikom podarila vďaka dvom hlavným príčinám:

1) Rozpad z rokov 1917–1918 bol spojený s vonkajšími údermi a v určitom slova zmysle bol predčasným. Akékoľvek národné hnutia sa rozvíjajú cestou postupnosti a striedania období búrlivého rozvoja a entuziazmu a období odstupu a stagnácie. Na prvý pokus sa nezávislosť dosahuje zriedkavo. V čase ruskej revolúcie boli na samostatný život plne pripravené už existujúce národné organizmy Poliakov či Fínov, ktoré sa mohli bez problémov stať nezávislými modernými štátmi a ktoré impérium zdržiavalo výlučne silou. Ukrajinci, Kazaši či iné národy na vlastnú nezávislosť nemysleli a neboli na ňu pripravené. Aj v britskom impériu Indovia či Íri spočiatku vyzdvihovali iba úlohu dosiahnutia autonómie. V Rusku v roku 1917 sa snaženia väčšiny národov tiež ohraničovali najviac ak úvahami o autonómii. Pre tieto národy bolo úplne prirodzené, že úsilie o dosiahnutie nezávislosti v rámci občianskej vojny v Rusku bolo iba prvým a neúspešným pokusom.

2) Bolševici dokázali odzbrojiť ešte nezrelé národné hnutia myšlienkou internacionalizmu, i keď nedomýšľali hĺbku uvedenej kategórie v reálnom čase. Ale v podstate objektívna záchrana hlavného priestoru ruského impéria bola nimi vykúpená za cenu vytvorenia štátu bez slova ruský v názve, rozdelením uceleného územia impéria na republiky a ponukou úžasných, predtým nepredstaviteľných možností národného rozvoja.

Napriek subjektívnym snaženiam bolševikov sa svetová revolúcia ohraničila ruským imperiálnym priestorom a ten začal diktovať vlastné zákony. Zodpovedajúci mu systém národných vzťahov bol silnejší než akákoľvek ideológia alebo politická organizácia. Sila hlbokých prirodzených procesov, akým je aj starnutie imperiálnych organizmov, je v tom, že pokračuje, aj keď sú organizmy choré, aj keď sú úplne zdravé, a to vlastnou rýchlosťou, ktorú žiadne politické udalosti nemôžu principiálne ovplyvniť, či meniť. Jeho dezintegrácia,

t. j. starnutie, nezávisí od politickej vôle. Lenin nemal v úmysle obnoviť impérium, chcel zväzok rovnoprávných republík, ale vytvoril impérium. Podmienila to vtedajšia úroveň rozvoja národov a vďaka záchrane jednoty priestoru sa republiky stali fikciou.

O ultracentralizovaný totalitárny štát s jasne ruským imperiálnym charakterom sa naopak snažil Stalin. A vytvoril ho. Ale ani on nedokázal zastaviť prirodzený proces dezintegrácie takisto, ako ho bolševici revolučnej epochy nedokázali urýchliť. Proces postupoval vlastným tempom aj za Stalina, ba postupoval aj prostredníctvom jeho vlastných činov. Samozrejme, Stalin ani len v myslí nepripúšťal možnosť znovuvytvorenia formy ruského priestoru ako jednoducho ruskoimperiálneho. Maximum oficiálneho rusocentrizmu bolo v slovách hymny (Zväz nerozborných republík slobodných spojilo naveky Veľké Rusko) a vo formulke bratstva národov, v ktorom starším bratom je ruský národ. Stalin mohol presídľovať národy ako Nabukadnezar, ale nebol schopný a ani sa nechcel zrieknuť formulky slobodných republík s právom na oddelenie sa. Táto formulka mu slúžila ako neškodná demagógia. Ale hranica medzi nechcel a nemohol je veľmi neurčitá a formulky nikdy nebývajú len jednoducho demagógiou. V neskorostalinskom období sa imperiálny ruský charakter nového štátu stal už absolútne očividným. Prejavoval sa v jeho vlastnom seba-vedení, v ideológii, v symbolike aj v politike. Organizmus sa obnovil a sám seba začal vnímať identicky, ako štát s počiatkom nie v roku 1917, ale v časoch Ivana Kalitu, či Rurikovcov.

Napriek všetkým represáliám a rusifikačnej politike platil stalinský režim kolosálnu daň národným republikám. Bola splátkou za záchranu jednoty ruského priestoru a za čiastočné znovuvytvorenie ruskoimperiálnej formy jeho organizácie. Tou daňou bolo upevnenie republikových systémov vlády s ich ÚV, radami ministrov, akadémiami vied atď. Rusko samé svoje ÚV, či Akadémiu vied a umení nemalo, ruské vedenie bolo zároveň zväzovým. Rusko v skutočnosti predstavovalo nie jednu z republík, ale jadro zväzu. Daňou bola výchova kádrov národnej inteligencie a byrokracie, často urýchľovaná podľa systému kvót pri postupe na vysoké školy. Daňou bolo kultivovanie veľmi svojráznych, podriadených ruskému vplyvu, a preto deformovaných národovcov zväzových a autonómnych republík. Daňou bola grandiózna práca na vytvorení literárneho jazyka a písomnosti pre národy, ktoré ich predtým nemali, či štúdium ich folklóru. Všetko to bolo pokračovaním aktivít s počiatkom ešte v ruskom impériu, ktoré objektívne viedlo k pozdvihnutiu národov okrajových území a k ich premene na súčasné moderné národy. Ale viedlo aj k tomu zodpovedajúcim zmenám pomeru síl medzi jadrom a okrajovými územiami a k dezintegrácii ruského priestoru.

ZSSR, prechodný kompromisný výtvor, zodpovedal určitému pomeru síl jadra a okrajových území, kedy impérium bolo už nemožné a nezávislosť bola ešte nereálna. Dočasná rovnováha bola postupne narúšaná, dezintegrácia pokračovala. Ak sa v leninskom a stalinskom období realizovalo vytváranie národov a v mnohom formálnych a umelých národnoštátnych organizmov, s likvidáciou stalinského teroru sa ich elita pomaly konsolidovala v rámci národnoštátnych hraníc, a to podľa už hotových matríc republikových systémov riadenia a stranícko-byrokratickej hierarchie. V poststalinskom období sa predtým prázdna forma začala naplňovať obsahom. Republiky sa začali premieňať na národné proštáty. Popri bezhraničnej oddanosti Moskve republikové vlády už fakticky získali polonezávislosť a ich predstavitelia boli už nie moskovskými námestníkmi a generálnymi gubernátormi, ale skôr malými cámi.

Formy procesov rozvíjajúcich sa v ruskom priestore v sovietskom období sa veľmi nepodobali na formy procesov v iných impériách, ale podstata bola rovnaká. V svojej objektívnej úlohe boli národní stranobyrokrati a inteligenti priamymi pokračovateľmi tých domácich ruských úradníkov alebo inteligentov, ktorí v období občianskej vojny stáli na čele autonomistických a separatistických hnutí. S tým rozdielom, že mali pevnejšie pozície a opierali sa o nový pomer síl dosiahnutý v rokoch sovietskej moci. A tak ako sú pokračovateľmi diela absolútne nepodobných im predchodcov, sú aj analógiou absolútne nepodob-

ných im sociálnych typov v iných imperiálnych priestoroch. Funkcionálnou analógiou môže poslužiť na jednej strane osoba M. Gándhího, vyštudovaného v Oxforde a dokonca zabudúceho rodný jazyk úradníka britského impéria v Afrike, ktorý si začal uvedomovať, že by sa bez problémov mohol stať ministrom nezávislého štátu, a na druhej strane ktorýkoľvek člen ÚV KSSZ a zároveň ÚV KS niektorej z republík ZSSR v minulosti, dnes prezident „nezávislého“ štátu v Strednej Ázii či na Kaukaze.

Rozpad ZSSR je históriou ruského priestoru. Nebol prerušený ani za Lenina či Stalina, ani za Chruščova či Brežneva a samozrejme ani v čase gorbačovskej demokratizácie. Lahkosť, s ktorou sa uskutočnil, svedčí o istej pripravenosti tohto výsledku. Otázkou ostáva, či zánik ZSSR bol skutočne konečným rozpadom tohto imperiálneho priestoru. V roku 1991 bol rozpad určite viac pripravený a nové štáty oveľa životaschopnejšie ako efemérne výtvyry z čias občianskej vojny v Rusku. Ale v porovnaní s reálnymi hlbinnými procesmi konsolidácie národnostných organizmov a dezintegrácie priestoru boli mnohé z orgií suverenity a nezávislosti z roku 1991 predbehnutím v čase, podobne ako svojho času efemérne nezávislosti z rokov občianskej vojny, ktoré preto aj padli, a boli potrebné desaťročia, aby sa aspoň začali naplňovať obsahom.

Dnes sa zdá, že by variantom rozvoja, najvhodnejším pre všetky republiky, pre všetok „sovietsky ľud“, bolo udržanie na určité obdobie jednotného štátu. Ale vo viac nesúrodnej forme nového zväzového dohovoru, ku ktorému smeroval napríklad Gorbačov, kde by centrum zabezpečovalo určitú úroveň stability, nevyhnutnú pre ďalšiu konsolidáciu a samoorganizáciu národných organizmov, riešenie hlavných protirečení medzi nimi a ich demokratický rozvoj. Nebola by to záchrana ruského priestoru pred dezintegráciou, iba jej spomalenie, menej bolestivé. Ale konkrétna situácia v roku 1991 nedovolila jej protagonistom rozmýšľať vo veľkých časových kategóriách. Jedni sa priestor snažili rozbiť v presvedčení, že ak sa to nestane hneď, povstane znovu a ešte pevnejší. Iní, obrancovia zväzu, tiež v naivnom presvedčení, že ak ho zachránia, nikdy neumrie. Krv preliata v SNŠ v posledných rokoch je viac-menej cenou za náhlenie a egoistický sebaklam roku 1991, za to, že priestoru nedovolili pokojne si svoje dožiť.

Väčšina predchádzajúcich republík zväzu predstavuje menej životaschopné organizmy, než to vyplýva z ich štatútu nezávislých štátov. Keďže rozpad ZSSR nezodpovedal ich úrovni pripravenosti na samostatnú existenciu, stretávajú sa s veľkými ťažkosťami. Poryv romantického nacionalizmu sa skončil a eufória nezávislosti sa zmenila na rozčarovanie s tendenciou k reintegrácii. Do určitej miery sa opakuje to, čo nastalo po rozpade ruského impéria. Ruský priestor je v realite oveľa jednotnejší a inak organizovaný, než ako sa javí po formálnej stránke. Republiky sú stále spojené tisícami ekonomických, kultúrnych, osobných, či iných spojení, ktoré sú zatiaľ pevnejšie a bližšie, ako ich spojenia s najbližšími susedmi a krajinami. Hoci tie sú im bližšie jazykom, náboženstvom, hlbokými základmi kultúrnych tradícií. Nachádzajú sa však na opačnej hranici priestoru.

Formálna, symbolická organizácia ruského priestoru postupne začne zodpovedať jeho reálnej organizácii. Vzťahy s ruským priestorom formálne mohli v súčasnosti pretrhnúť s konečnou platnosťou iba pribaltské republiky ako národné organizmy najpripravenejšie na samostatný život. Dôležitými sa pri tom javia nie rozmery alebo početnosť národa, ani nie prítomnosť prírodných surovinných rezerv, ale skôr psychologické a kultúrno-politické faktory, teda úroveň národného sebauvedomenia a schopnosť k samoorganizácii. Všetky ostatné národy a republiky vošli opäť do organizácie SNŠ, následníka ZSSR. Iba Gruzínsko a Azerbajdžan sa spočiatku vzpierali, ale udržali ich.

Zostáva priestor, zostáva aj jemu imanentná štruktúra (ťažké ruské jadro a pestrá periféria) a jej zodpovedajúci a z nej vyplývajúci systém vzťahov. Hlavným mestom SNŠ sa nestal Minsk, ale Moskva, hlavou SNŠ ruský prezident a predsedom parlamentného zhromaždenia SNŠ je ruský predseda Rady federácie. Dokonca už samostatné a javovo naozaj nezávislé pribaltské republiky práve búrlivou reakciou na udalosti v Moskve a jej „imperiálne zámery“ prejavujú, že psychologicky ešte s konečnou platnosťou z priestoru nevyšli.

Navyše rozhovory o tom, ako sa postaviť proti Rusku, vedú pribaltskí vodcovia medzi sebou v ruštine.

Zotrúva aj ruskému priestoru imanentná psychologická štruktúra, určitý komplex pocitov, jednoduchších aj zložitejších ako pseudoracionálne zahraničnopolitické predstavy. Vo vzťahu Ruska ku krajinám SNŠ nemôže nebyť prítomné uvedomenie si vlastnej prevahy. Existuje tu prirodzený egoizmus silného, ktorý si neželá brať slabých do úvahy. Ale existuje tu aj protikladná snaha udržať priestor a svoje postavenie jeho hlavy, ktoré už nemožno udržať iba silou. To spätne podnecuje snahy nedráždiť druhých do krajností, byť opatrný, ba niekedy priamo stratiť vlastné výhody. Existuje tu aj prirodzená snaha využiť vo svoj prospech konflikty medzi susedmi, ale aj snaha brať do úvahy všeobecne prijaté normy vzťahov medzi štátmi a medzinárodného práva.

Zložitý je aj vzťah slabších susedov, spojencov v rámci SNŠ, k Rusku. Práve tam sa ukrýva hlboko zakorenená predstava o Moskve ako o nevyhnutnom centre, až po výrazne zveličené predstavy o jej mohutnosti. Vodcovia štátov SNŠ napríklad neustále jazdia do Moskvy, opačná situácia je zriedkavosťou. Ale existuje tam aj úsilie využiť Rusko v prospech vlastných záujmov, využívajúc jeho slabosti (príkladom môžu byť Karabaši, ktorí sa vyhlásili za „predvoj Ruska na Kaukaze“), ale aj snaha „zachovať si tvár“ vo vzťahu s Ruskom do času, kedy padne ich závislosť od Ruska.

Priestor sa obnovuje v čoraz useknutejšom a ochabnutejšom prejave a spätný dezintegračný pohyb charakterizuje všetky sféry života. Sú to imigračné procesy, vedúce k výraznejšej nacionálnej rovnorodosti republík, postupné rozšírenie sféry vplyvu národných jazykov na úkor ruštiny, ideologické procesy, akým je rozpad na celom priestore jednotnej komunistickej ideológie a rast vplyvu náboženstiev. Pritom v rôznych krajinách prebieha kultúrna preorientácia na vlastné kultúrne dedičstvo a na vytvorenie stále užších kultúrnych spojení nie s Ruskom, ale s krajinami im blízкими hlbokými kultúrnymi základmi. Ekonomické procesy, ktoré predtým viac obsluhovalo ruskojazyčné obyvateľstvo, zamieňajú spojenia s krajinami mimo ruského priestoru. Ďalej ide o postupné upevnenie a rozvoj štátnych systémov a o ich neustále rastúcu divergenciu. To všetko spôsobuje, že systémy napríklad Turkménska a Estónska už jednoducho nemôžu byť spojené, teda stať sa časťami akéhokoľvek jednotného zväzku.

A hlavne, pravdepodobne ide už zvyk na nový štátut a stále hlbší pocit tohto všetkého ako prirodzeného a normálneho. Pre jeho konečné upevnenie je zrejme potrebná výmena generácií. Pre generáciu čias občianskej vojny bolo nezvyklé oddelenie Poľska a Fínska, fakt, že Varšava, či Helsinki sú hlavnými mestami nových nezávislých štátov. Dnešní mladí ľudia si to už nepamätajú, respektíve nevedia, že Poľsko a Fínsko boli kedysi súčasťou Ruska.

Proces dezintegrácie zasahuje aj územie vlastného Ruska. Dotýka sa neruských oblastí, a teda vzťahov Ruska s jemu kultúrne inorodými regiónmi, nachádzajúcimi sa vo vnútri Ruskej federácie, kde vznikli alebo separatistické hnutia ako v Čečensku, alebo akési vazalské štáty, žijúce vlastným životom. Pritom reálna prepojenosť ich kultúry s ruskou v jednom štáte vôbec nemusí byť totožná s ich, v mnohom náhodným, právnym štátutom. Fakt, že Bielorusko, nikdy sa nesnažiacie o nezávislosť, bolo zväzovou republikou a na základe prijatých medzinárodných právnych noriem malo právo na oddelenie sa, zatiaľ čo Čečenci, pripravení umierať za svoju nezávislosť, ho nemali, je samozrejme nespravodlivý. Ale podobné nezrovnalosti kultúrnej a psychologickej reality a právneho postavenia ešte dlho zostanú prameňom napätia nielen vo vnútri Ruskej federácie, ale aj v ruskom priestore všeobecne.

SNŠ je organizáciou, v ktorej sú si formálne všetci rovní. Ale formálna rovnosť pri výraznej faktickej nerovnosti sa opäť mení na fikciu. Formálne rovnoprávna štruktúra SNŠ sa síce čiastočne modifikuje pod vplyvom reálnej štruktúry, ale väčšinou zatiaľ jednoducho nefunguje a zamieňa ju systém dvojstranných vzťahov Ruska s každou z republík osobitne.

Priestor sa napriek ruskému odporu neprestáva rozpadávať. A ako to často pri podobných procesoch býva, odpor sám môže priviesť k ešte rýchlejšiemu rozpadu. Pravdepodobne

nikto zo súčasných politikov Ruska si neželá dezintegráciu ruského priestoru menej ako Žirinovský, pričom nikto jej viac nenapomáha. Aj dezintegračná činnosť vlády môže v skutočnosti pôsobiť opačne. Príkladom môže byť ruská podpora abcházskeho separatizmu. Hlavným cieľom bolo „potrestanie“ Gruzínska a udržanie ho vo sfére ruského vplyvu, čo sa obrátilo proti Rusku separatizmom Čečenska a hlbokým želaním Gruzíncov vymaniť sa pri prvej možnosti z ruskej sféry vplyvu. Keď je proces prirodzený a nezvratný, vedie, napriek subjektívnym želaniam, k jednému a tomu istému cieľu doslova všetko.

Jednou z osobitostí ZSSR ako socialistického štátneho výtvoru bol fakt, že to bol štát, ktorý sa radil do triedy impérií, teda bezpochyby nedobrovoľných, násilných spojení národov. Ale impériá sú nielen väzneniami národov. Sú to aj veľké ľudské spoločenstvá, kde je život v určitej miere bohatším, zložitejším, pestrejším a zaujímavejším ako v oddelených národných štátoch, sú to teda aj veľké ľudské spoločenstvá, kde sa uskutočňuje vzájomné obohatenie kultúr a kde sú všetky národy nielen porobené, ale aj rastú a rozvíjajú sa.

Angličania, Francúzi, Rusi, aj iné národy – tvorcovia impérií nielen utlačali a vykorisťovali nimi porobené národy, ale pomohli im stať sa súčasnými modernými spoločenstvami. O osvetovej, budovateľskej úlohe impérií možno pochybovať. Ale stačí porovnať Indiu s Afganistanom, ktorý si ubránil svoju nezávislosť od Angličanov, a je na zamyslenie, či by historicky pre Afgancov nebolo lepšie, keby ju neboli ubránili. Impériá nie sú výlučne zlom a rozpad impérií neznamená len dobro. Ale ak aj impérium nie je len nevyhnutným zlom a nezávislosť neznamená len dobro, sú impériá výtvormi už uplynulého veku ľudstva.

Rozpad impérií je spočiatku, žiaľ, sprevádzaný kultúrnou, ekonomickou a sociálnou degradáciou. Niekedy (ako v mnohých afrických krajinách) sa dokonca znižuje na úroveň nezmyselných kmeňových vojen. Bývalých kolonizátorov obviňujú zo všetkých smrteľných hriechov s tvrdením, že keby ich nebolo, oslobodivšie sa národy by boli dávno bohaté, slobodné a šťastné. Rozpad je charakteristický tiež množstvom osobných drám. V osobitne ťažkom postavení sa ocitajú predstavitelia imperiálnych národov žijúcich na území nových štátov – Francúzi v Alžírsku, Angličania v Afrike, či Rusi pozdĺž celého Ruska. Ešte v horšom postavení sú ľudia typu po francúzštených Alžírčanov, predtým nadávajúcí na impérium, ale keď prišla nezávislosť, neschopným prispôbiť sa novým podmienkam, novej provinciálnosti, či kultúrnej degradácii. Tak ako začali po rozpade impérií rásť kolónie, ba mestá všelijakého typu koloniálnej inteligencie v Londýne a v Paríži, tak sa rozrastajú aj v Moskve.

Špecifická závislosť republík od Moskvy sa bude pomaly strácať. V budúcnosti prepojenia Pribaltanov so Škandináviou, Moldavska s Rumunskom, tureckých štátov s Tureckom atď. budú užšie, ako ich vzťahy s Moskvou. Skôr alebo neskôr bezpochyby treba očakávať reálnu nezávislosť aj takých republík, ako je Čečensko. Čím viac sa Rusko bude snažiť tomu zabrániť, tým skôr a hlavne bolestivejšie sa budú tieto procesy realizovať. Skutočné zjednotenie typu ruského impéria alebo ZSSR sa už v blízkej budúcnosti realizovať nedá.

Reálnou možnosťou fungovania Ruska v postsovietskom priestore môže byť nie obnova kontroly nad ním, ale jeho premena na priestor dobrosusedský. Pri všetkej naoko jednoduchosti je to úloha mimoriadne zložitá, pretože vyžaduje predovšetkým sebakontrolu, kontrolu nad vlastnými zvykmi a počinmi, a to je to najťažšie.